

УДК 378.015.3

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ АДАПТОВАНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Камінська О.В., д. психол. н., професор кафедри
загальної психології та психодіагностики
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті описано вплив суспільно-економічних перетворень, що відбуваються протягом останніх років у соціумі, на ступінь соціально-психологічної адаптації особистості. Проаналізовано особливості соціально-психологічної адаптації студентської молоді, механізми, що впливають на цей процес. Описано критерії, що визначають ступінь адаптованості чи дезадаптованості молодої людини.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, дезадаптація, студентська молодь, суспільно-економічні трансформації.

В статье описано влияние общественно-экономических преобразований, происходящих в последние годы в социуме, на степень социально-психологической адаптации личности. Проанализированы особенности социально-психологической адаптации студенческой молодежи, механизмы, влияющие на этот процесс. Описаны критерии, определяющие степень адаптированности или дезадаптированности молодежи.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, дезадаптация, студенты, общественно-экономические трансформации.

Kaminska O.V. THE INFLUENCE OF SOCIAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS ON THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF STUDENT YOUTH

The article describes the influence of socioeconomic transformations that have taken place in recent years in society, on the degree of social and psychological adaptation of the individual. The peculiarities of socio-psychological adaptation of student youth, mechanisms influencing this process are analyzed. The criteria defining the degree of adaptability or disadaptation of a young person are described.

Key words: socio-psychological adaptation, disadaptation, student youth, socio-economic transformations.

Постановка проблеми. Суспільно-економічні трансформації, що відбуваються в нашій країні, певною мірою впливають на психоемоційний стан населення, оскільки атмосфера невизначеності та нестабільності актуалізує почуття тривоги та невпевненості. Студентська молодь демонструє значну чутливість до змін суспільного устрою, оскільки проєктує їх на своє майбутнє, що на цьому етапі розвитку є невизначеним. Це зумовлює потребу дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації молодих людей з метою розробки психологічних засобів, спрямованих на оптимізацію цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціально-психологічної адаптації особистості піддається в сучасній науці активному дослідженню. Так, визначаються психологічні особливості адаптаційного процесу загалом (О.М. Кокун [4], О.Р. Ткачишина [8]), взаємозв'язок процесу соціально-психологічної адаптації з характеристиками особистості (С.А. Ворожбит [1], С.П. Дерев'янку [3], Л.С. Тимків [7]), її специфічні особливості в студентському віці (О.А. Резнікова [6], Н.Є. Герасімова [2]), особливості соціально-психологічної адаптації до особливих умов діяльності (О.Р. Охременко [5]) тощо.

Зокрема, О.М. Кокун стверджує, що співвідношення адаптивності та адаптаційних можли-

востей представлено так: адаптивність – це спроможність людини до адаптації, а адаптаційні можливості – це ті властивості, які цю спроможність забезпечують. До властивостей, які забезпечують адаптацію людини, він відносить конституційно-морфологічні, нейродинамічні, психодинамічні, особистісні, соціально-психологічні. Адаптаційні можливості людини він розглядає як стійкі резистентні характеристики індивідуально-типологічного та особистісного рівня людської індивідуальності, які забезпечують спроможність успішно адаптуватись до різноманітних вимог життєдіяльності і виявляються як фізіологічно, так і психологічно, спрямовуючи поведінку особистості [4].

О.Р. Ткачишина розглядає соціально-психологічну адаптацію як багатоплановий процес активного пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, опосередкованого провідною діяльністю особистості на певному етапі її розвитку. Вона встановила, що на кожному етапі соціально-психологічної адаптації студентів важливе значення мають певні соціально-психологічні критерії. Перший етап (адаптація до навчання у ВНЗ – О.К.) формують показники за такими критеріями соціально-психологічної адаптації, як: готовність та пристосування до норм, вимог вищого навчального закладу, засвоєння пра-

вил життя у вузівському середовищі; засвоєння обов'язків та рольової поведінки; включення в інтеграційні процеси студентської групи та стосунки. На другому етапі (адаптація до спеціальності – О.К.) важливе значення мають: готовність та пристосування до інтенсивної інтелектуально-пізнавальної і групової діяльності; пристосування своєї діяльності та особистісної самоорганізації до засвоєння знань. На третьому етапі (адаптація до професійної діяльності – О.К.) вирішальне значення мають параметри: готовність та пристосування до образу фаху і майбутньої професії; мотивація приналежності до фаху та ідентифікація [8].

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій із зазначеної проблеми, недостатньо дослідженим залишається вплив суспільних реформ на розвиток особистості молоді людини. Зважаючи на це, **метою статті** є дослідження впливу суспільно-економічних перетворень на ступінь соціально-психологічної адаптації студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проводилось протягом 2017 р. та охопило 168 студентів Рівненського державного гуманітарного університету. Під час проведення емпіричного дослідження використовувались такі методики: Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій в адаптації Н.В. Тарабриної (MS, Mississippi Scale, Keane et al.); методика соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд.

Для визначення цільової групи, а саме осіб, порушення соціально-психологічної адаптації яких пов'язані з новими суспільно-економічними умовами, була використана Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій в адаптації Н.В. Тарабриної. Під час використання цієї методики додатково застосовувалась бесіда, що дозволило відділити респондентів, які сприймають суспільно-економічні перетворення як стресову та психотравмуючу ситуацію, від інших. На основі цього вибірка була розділена на дві групи, перша з яких складалась з осіб, для яких суспільно-економічні реформи не є значущим чинником, що здатен призвести до особистісних змін (контрольна група), а друга – з осіб, які сприймають зміну суспільно-економічного становища як значущий фактор, що призводить до появи порушень процесу соціально-психологічної адаптації (експериментальна група). У подальшому відбувалось порівняння показників цих груп із метою виділення специфічних зрушень у структурі особистості представників другої підгрупи відповідно до цілей дослідження. У результаті було встановлено, що 64 особи (38% респондентів) сприймають суспільно-економічні перетворення як психотравмуючу ситуацію.

За результатами Міссісіпської шкали для оцінки посттравматичних реакцій вияв-

лено такі показники: за шкалою «Вторгнення» високий рівень спостерігається в 60,5% опитаних, які сприймають суспільно-економічні перетворення як значущу подію, що вплинула на їх життя. Вони пов'язують із кризовими умовами нестабільність фінансового положення своїх батьків, не впевнені в тому, що після закінчення вузу зможуть знайти роботу, бояться стати фінансово неспроможними, допускають, що їм доведеться невизначену кількість часу жити за рахунок батьків, що їх пригнічує, призводить до зниження самооцінки та провокує появу дезадаптивних проявів.

За шкалою «Уникнення» високий рівень притаманний 36,3% осіб, які уникають розмов та думок про вплив на своє життя суспільно-економічних перетворень, оскільки для них ця тема є болісною, що пов'язано зі зниженням рівня життя особистості через занепад економіки.

За шкалою «Фізіологічна збудливість» високий рівень характерний для 19,5% осіб, що відчувають наслідки економічної кризи як психотравмуючої ситуації на психофізіологічному рівні, що проявляється у емоційній нестабільності, постійному почутті неспокою та тривоги. Така особистість страждає від головного болю, відчуває погіршення самопочуття, викликане довготривалою стресовою ситуацією, втрачає працездатність.

За шкалою «Почуття провини» високий рівень характерний для 14,7% респондентів, які відчувають власну відповідальність за зниження рівня свого життя чи життя усієї родини, за значні фінансові витрати, звинувачують себе в недостатній економічій коштів тощо.

За шкалою «Суїцидальність» високий рівень характерний для 0,4% респондентів, які важко переживають вплив економічної кризи на власне життя. Ця подія сприймається як психотравматична та супроводжується суїцидальними думками через нездатність побачити перспективи для розвитку та виправлення ситуації. Зазвичай така реакція притаманна особам, яким немає на кого розраховувати, які не отримують фінансової та моральної підтримки з боку близьких людей та залишаються з проблемою один на один.

Результати методики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд представлені в таблиці 1.

Аналізуючи отримані результати, ми бачимо, що за шкалою «дезадаптивність» спостерігаються відмінності між контрольною та експериментальною групою, що підтверджується застосуванням методу математичної статистики – χ^2 Пірсона ($\chi^2 = 17,24$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$).

У контрольній групі помітний вищий рівень адаптивності. Респонденти краще пристосовуються до умов оточуючого середовища, почувують себе впевнено, їм притаманна емоційна стабільність. Вони задоволені собою,

Таблиця 1

**Особливості соціально-психологічної адаптації
(за методикою К. Роджерса і Р. Даймонд) (%)**

Шкали	Рівні	Високий		Середній		Низький	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
дезадаптивність		18,4	6,2	67,6	30,8	14	63
неприйняття інших		32,4	15,3	58,4	66,2	9,2	18,5
неприйняття себе		21,5	7,7	57	49,3	21,5	43
емоційний дискомфорт		20	7,7	72,3	23	7,7	69,3
зовнішній контроль		27,7	6,2	64,6	26,1	7,7	67,7
підпорядкування		21,5	9,2	59,4	27,4	19,1	63,4
Ескапізм		14,6	6,2	70,7	16,4	14,7	77,4

Де: ЕГ – експериментальна група, КГ – контрольна група.

не сприймають болісно критику, проявляють життєрадісність, оптимізм, високий ступінь стійкості до впливу психоемоційних стресорів. Вони є пристосованими до умов соціального середовища, зазвичай не відчувають внутрішньої напруги та неспокою, переважаючим є відчуття впевненості та безпеки.

Ступінь адаптованості особистості залежить від багатьох чинників, одним із яких є модальність самоставлення, самоприйняття чи самовідторгнення. Важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі. Отже, респондентам із високими показниками адаптивності притаманне прийняття соціальних ролей, у них сформована ідентичність. Розвиток особистості, її фізичне, психологічне, соціальне та духовне формування безпосередньо залежить від адаптаційних можливостей. Розвиток адаптаційних психологічних механізмів сприяє гармонійному розвитку особистості в суспільстві.

У респондентів із високим рівнем адаптивності ефективно пристосування до зовнішніх умов може здійснюватись за допомогою двох типів адаптаційного процесу. В першому випадку особистість активно впливає на середовище, змінюючи його відповідно до власних потреб та вимог. В другому випадку людина змінюється сама, пристосовуючись до умов оточуючого середовища. Відбувається трансформація власних поглядів, установок та стереотипних уявлень. Якщо в процесі адаптації індивід стикається з перешкодами, які неможливо подолати, це призводить до зрушень у структурі особистості, до виникнення негативних емоційних станів, емоційної нестабільності та невдоволеності собою. Адаптація реалізується через досягнення оптимальних взаємин між особистістю і середовищем за рахунок конструктивної поведінки.

Серед респондентів експериментальної групи більше осіб із низьким рівнем адаптивності. У них проявляється тривожність, внутрішня напруга, очікування негативного

результату діяльності, відчуття неспокою, оточення сприймається як вороже та таке, що викликає почуття небезпеки. Цим опантам притаманна невпевненість у собі, схильність до самозвинувачення, чутливість до образ. Ефективність адаптації суттєво залежить від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе та свої соціальні зв'язки. Викривлене чи недостатньо повне уявлення про себе призводить до порушень адаптації, що можуть проявлятися у вигляді невротичних і психосоматичних розладів.

Для осіб із низьким рівнем адаптивності характерна орієнтація на захист свого «Я» за умови ослаблення мотиву досягнення цілі та успіху. Недостатня адаптація особистості до умов оточуючого середовища та до впливу несприятливих особистісно значущих факторів призводить до появи внутрішньої напруги, що перешкоджає включенню механізмів компенсаторної регуляції. Послабленими є пластичність поведінки, вибірковість, стресостійкість, довільний контроль. Низький рівень адаптації може супроводжуватись проявами агресії, скерованої як на оточуючих, так і на себе. Таким респондентам притаманна емоційна незрілість, тривожність, прояви дискомфорту у разі появи перешкод на шляху до задоволення потреб. Недосконала здатність до саморегуляції призводить до зниження рівня домагань у разі виникнення неочікуваних труднощів. Такі особи уникають ризикованих ситуацій. Деадаптивність провокується неуспішністю в реалізації цілей та може призвести до фрустраційних проявів. Соціальна дезадаптація призводить до порушення комунікативної взаємодії, може знижувати ефективність роботи психічних процесів та функцій, супроводжується яскраво вираженими негативними переживаннями. Деадаптація пов'язана з відсутністю динамічної рівноваги особистості та середовища внаслідок домінування неконструктивних реакцій.

За шкалою «неприйняття інших» також було виявлено відмінності в показниках експериментальної і контрольної груп ($\chi^2 = 22,15$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$). Високий рівень неприйняття інших, що спостерігається в експериментальній групі, обумовлюється упередженим ставленням до оточуючих, оскільки вони сприймаються як такі, що несуть загрозу. Респонденти бачать в інших негативні якості, не бажають розкриватися перед ними, тримаються осторонь, їх насторожує незаслужене, на їх думку, позитивне ставлення інших до себе, вони відчують ворожість до оточуючих, страшаться того, що подумают про них інші.

Аналізуючи результати за шкалою «неприйняття себе», помітно, що показники в контрольній та експериментальній групі значно відрізняються ($\chi^2 = 24,05$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$). У респондентів експериментальної групи спостерігається вищий рівень неприйняття себе. Наявність цих результатів може свідчити про те, що у відповідних життєвих умовах в опитуваних, які мають такі результати, виробилось емоційно-ціннісне ставлення до себе, у змісті якого велику роль відіграють елементи низької самоповаги, хоча вона може бути неадекватна дійсній цінності особистості. Недостатня самоповага зумовлює недооцінку особистістю своїх можливостей, знижує ступінь самоприйняття та призводить до дисгармонійного розвитку особистості. Неприйняття себе часто формується під впливом несприятливих зовнішніх чинників на основі недостатньо розвинутої здатності до рефлексії та відсутності змоги адекватно оцінити власну особистість, розкрити багатогранність індивідуальних проявів і сконцентрувати увагу на позитивних сторонах особистості.

У процесі визначення відмінностей за шкалою «емоційний дискомфорт» встановлено, що його рівень вищий в експериментальній групі ($\chi^2 = 37,22$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$). Високий рівень емоційного комфорту більшою мірою властивий респондентам, віднесеним до контрольної групи. Їм притаманні такі якості, як урівноваженість, спокій, реалістичність, відсутні невротичні симптоми. Вони постійні у своїх інтересах, упевнені в собі, вважають, що здатні долати перешкоди, адекватно оцінюють свої можливості, проявляють наполегливість та високий рівень самоконтролю.

Показники, отримані за шкалою «зовнішній контроль», дозволяють визначити переважання в особистості зовнішнього чи внутрішнього локусу контролю. Установлено, що в експериментальній групі переважає екстернальний локус контролю ($\chi^2 = 33,17$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$). Локус контролю пов'язаний зі здатністю до самоконтролю та самокерівництва, з уявленням про своє «Я» як активне начало. Внутрішній локус контролю пов'язаний із позитивною само-

оцінкою та уявленням про самореалізованість, а також із приписуванням собі соціально бажаних якостей. Він зумовлює здатність ефективно регулювати своє життя, активно впливати на події, що стосуються особистості.

Респонденти, що увійшли в контрольну групу, більшою мірою схильні брати на себе відповідальність за здійснені вчинки, схильні до самоконтролю власних емоцій та поведінки, проявляють наполегливість у досягненні цілей за рахунок вольових зусиль, уміння планувати свій час і порядок дій, реалістичне ставлення до себе, власних можливостей. Для них характерною є схильність пояснювати причини успіхів та невдач власними здібностями й зусиллями. Особи з внутрішнім локусом контролю впевнені в собі, послідовні та наполегливі в досягненні поставленої мети, схильні до самоаналізу, врівноважені, комунікабельні, доброзичливі й незалежні.

Натомість респондентам з екстернальним локусом контролю властиве порушення саморегуляції, вольові зусилля епізодичні, проявляється схильність легко пасувати перед зовнішніми перешкодами та внутрішнім протистоянням, що з'являється на шляху до досягнення цілі, спостерігається невміння вдало організувати свій час. Для них характерні такі якості, як невпевненість у власних здібностях, неврівноваженість та прагнення відкласти реалізацію своїх намірів.

За шкалою «підпорядкування» також встановлено відмінності між показниками різних груп ($\chi^2 = 34,88$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$). З отриманих даних ми бачимо, що в експериментальній групі більшою мірою проявляється схильність до підпорядкування, тоді як у контрольній – до домінування. Отже, респондентам експериментальної групи притаманні такі характеристики, як покірність, скромність, схильність брати на себе чужі обов'язки, потреба в допомозі з боку оточуючих, конформність, схильність підкорюватись іншим, невпевненість у собі, схильність до самозвинувачення та бажання уникати перешкод. Для них характерне також невміння відстоювати свою позицію.

Респонденти контрольної групи проявляють такі риси, як незалежність, домінантність, упевненість, схильність до суперництва, конфліктність, нетерпимість до критики, переоцінка власних можливостей, потреба керувати іншими. У них наявне прагнення до лідерства, незалежність суджень, упевненість у собі. Такі особи не потребують емоційної підтримки, можуть бути конфліктними. Їм притаманні такі риси, як сміливість, енергійність, самостійність.

Показники, отримані за шкалою «ескапізм», відрізняються в контрольній та експериментальній групі ($\chi^2 = 29,44$, $\chi^2_{кр} = 5,99$, $p < 0,05$). Ескапізм більше властивий представникам

експериментальної групи. Це свідчить про те, що в них більшою мірою проявляється тенденція уникати проблем, ігнорувати їх, а не шукати шляхи їх продуктивного вирішення. Їм притаманна поведінка, скерована на уникнення фруструючої ситуації, на її ігнорування.

Ескапізм відносять до механізмів психологічного захисту, поряд із витісненням та запереченням. Такий тип поведінки не допомагає віднайти рішення, набуті справжньої самостійності та свободи, оскільки проблема не тільки не вирішується, але й поглиблюється; вирішення її затягується, стає все більш важким, а іноді і неможливим. Особи з вираженим ескапізмом відчувають сильну внутрішню напругу, відчуття незадоволення своїх потреб, неможливості переборення перешкод. У таких респондентів проявляється схильність до появи негативних емоційних станів, нестійкість до дії стресогенних факторів. Їм притаманна низька фрустраційна толерантність – нестійкість до фрустраторів.

Висновки. Значна частина студентської молоді (38% респондентів) сприймає зміну суспільно-економічних умов, характерну для сучасного соціуму, як психотравмуючу ситуацію, що призводить до зниження рівня соціально-психологічної адаптації, що своєю чергою супроводжується негативним самоставленням, неприйняттям оточуючих, емоційним дискомфортом, актуалізацією екстернального локусу контролю, схильністю до підпорядкування та ескапізму.

Перспективним напрямком дослідження є розробка системи психопрофілактичних та корекційних заходів, спрямованих на оптимізацію ступеня соціально-психологічної адаптованості студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ворожбит С.А. Почуття довіри як чинник соціально-психологічної адаптації студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / С.А. Ворожбит ; НАПН України Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2011. – 20 с.
2. Герасімова Н.Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Наталія Євгенівна Герасімова ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 21 с.
3. Дерев'яно С.П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / С.П. Дерев'яно ; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2009. – 20 с.
4. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.02 / О.М. Кокун ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 31 с.
5. Охременко О.Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до особливих умов діяльності : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.09 / О.Р. Охременко ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 30 с.
6. Резнікова О.А. Адаптаційна трансформація психологічного захисту особистості студента : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.А. Резнікова ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2010. – 21 с.
7. Тимків Л.С. Взаємозв'язки темпераментальних властивостей та соціальної адаптації старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л.С. Тимків ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельниц., 2010. – 20 с.
8. Ткачишина О.Р. Особливості соціально-психологічної адаптації майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / О.Р. Ткачишина ; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2008. – 18 с.